

УДК 373.2.015.311

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Садова Т.А., Рудакова А.О.

Державний вищий навчальний заклад

«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті доведено роль активності у становленні і розвитку особистості. За результатами вивчення науково-методичних джерел досліджується і обґрунтовується сутність пізнавальної активності особистості. Висвітлюються різні підходи до трактування поняття «пізнавальна активність» у психологічних та педагогічних науках. Розкриваються особливості формування і виявлення пізнавальної активності у дітей дошкільного віку. Визначаються основні риси, компоненти, рівні та напрями формування пізнавальної активності дошкільників.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, компоненти пізнавальної активності, компоненти пізнавальної активності.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до побудови освітнього процесу ґрунтується на усвідомленні важливості дошкільного віку як унікального періоду розвитку особистості. Серед ознак особистісного становлення та розвитку дитини зазначеного віку суттєве місце займає активність. Завдяки активності дитина вступає в життєво необхідні відносини з довкіллям і в спілкування з людьми. Активність розглядається педагогами як головна, пріоритетна передумова творчого й повноцінного навчання. Пізнавальна активність є основою засвоєння дитиною культурного досвіду людства, необхідною умовою формування розумових якостей особистості дошкільника, її самостійності, ініціативності, успішності, творчості, що в свою чергу, сприяє гармонійному становленню зростаючої особистості.

Для здійснення ефективного керівництва пізнавальною діяльністю дітей дошкільного віку вихователеві необхідно добре володіти знаннями не лише про характерні риси пізнавальної діяльності дошкільників, а й сутність пізнавальної активності, її види, вікові особливості та методи впливу на її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «активність» є одним із фундаментальних понять сучасної науки, яка досліджується у різних напрямках: біологічному, філософському, психологічному, педагогічному тощо. Сутність поняття «пізнавальна активність» тісно пов'язана з визначенням активності й відбиває психологічну і практичну здатність (готовність, прагнення) до пізнання, до цілеспрямованого перетворення довкілля і себе в ньому. Різноманітні аспекти проблеми пізнавальної активності особистості знайшли відображення в працях М. Анцибор, Л. Аристової, М. Данилова, Б. Єсіпова, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, Р. Нізамова, Н. Половнікової, О. Савченко, І. Харламова, Т. Шамової, Г. Щукіної та ін.

У дидактиці пізнавальна діяльність, яка завжди стимулюється пізнавальною активністю, тісно пов'язується з навчанням, оскільки в основі учіння як діяльності – діяльність пізнання у різних його аспектах. Відповідно принцип активності розглядається вченими (В. Лозова, П. Підкасистий, О. Савченко, Т. Шамова, Г. Щукіна, В. Ягупов та ін.) як один з головних у дидактичній системі, згідно якого навчання є ефек-

тивним тоді, коли діти виявляють пізнавальну активність, усвідомлюють необхідність і мету свого навчання, планують і організовують свою роботу, виявляють самоконтроль і самооцінку. Тобто оволодіння знаннями і розвиток особистості відбувається лише у власній активній діяльності, у цілеспрямованих зусиллях з отримання запланованого результату з усвідомленням усіх елементів цієї діяльності, а учіння є специфічною формою пізнавальної діяльності.

Дослідженнями у галузі дошкільної освіти і дитячої психології (Л. Буркова, Т. Кондратенко, С. Ладивір, М. Лісіна, Л. Лохвицька, М. Поддьяков, О. Проскура, В. Суржанська, Г. Стадник, Т. Ткачук та ін.) доведено, що саме у дошкільному віці відбувається інтенсивне становлення пізнавальної активності, визначено її види, компоненти та критерії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що в психолого-педагогічних дослідженнях можна зустріти різні визначення одного і того ж поняття, обумовлені передусім галуззю знань, у якій використовується це поняття, а також авторськими концепціями дослідження, удосконаленням засобів і методів наукового пізнання тощо. Це певною мірою стосується й дефініції «пізнавальна активність». Сьогодні не існує єдиного погляду на змістове наповнення та визначення означеного поняття. З метою уточнення понятійного апарату дослідження ми звернулися до аналізу наукових підходів щодо визначення поняття «активність» як категорії, що дозволяє глибше дослідити сутність дефініції «пізнавальна активність».

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз різних наукових підходів до визначення сутності пізнавальної активності та розкриття особливостей її формування в дошкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «активність» походить від латинського *activus* і означає діяльний, енергійний, ініціативний. У довідковій літературі наводяться різні визначення активності в залежності від того, який аспект досліджується. У психологічному словнику підкреслюється зв'язок активності з діяльністю і наводяться основні характеристики активності: 1) обумовленість дій, що виконуються, специфікою внутрішніх станів суб'єкта безпосередньо в момент дії; 2) довільність – обумовленість на-

явною метою суб'єкта; 3) надситуативність – вихід на межі початкової мети; 4) значна стійкість діяльності відносно прийнятої мети [6, с. 16].

Зазначимо, що у довідковій літературі зустрічаються також дефініції «активність особистості», «активність пошукова», «активність загальна», «активність у навчанні» тощо, які розкривають окремі аспекти, пов'язані з різними її аспектами.

Інші довідкові джерела наводять тлумачення поняття «активність особистості» як ініціативний вплив на довкілля, на інших людей і себе; як здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міру цілеспрямованого перетворення нею довкілля і самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури; як діяльне ставлення особистості до світу, здатність виробляти суспільно значущі перетворення матеріального і духовного середовища на основі засвоєння історичного досвіду особистості.

Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує, що науковці вказують на тісний взаємозв'язок активності й діяльності, проте по-різному розглядають співвідношення цих категорій. Частина вчених розглядають активність як різновид діяльності (Є. Климов), як вищу форму розвитку діяльності (А. Петровський, В. Петровський, М. Ярошевський). На думку інших учених (К. Абульханова-Славська, Б. Ломов, С. Рубінштейн та ін.), активність і діяльність є відносно незалежними одна від одної.

У працях дослідників можна виділити різні підходи до розуміння поняття «пізнавальна активність»: як діяльне ставлення людини до сприймання, пізнання і перетворення світу, що виявляється через запитання, прагнення мислити у процесі сприймання, відтворення, розуміння, творчого застосування (О. Савченко); як стан індивіда, який характеризується прагненням до навчання, розумовим напруженням, виявом волевольових зусиль у процесі оволодіння знаннями (І. Харламов); як готовність і прагнення до енергійного оволодіння знаннями (Н. Половнікова); як виявлення в навчальному процесі волевого, емоційного, інтелектуального боків особистості (М. Махмутов); як рису особистості, що характеризує її інтерес до знань і готовність оволодівати ними на основі потреби в інтелектуальному розвитку (М. Анцибор) та ін.

Узагальнене визначення поняття наводить В. Лозова, яка розглядає активність як рису особистості, що знаходить вияв у готовності, прагненні до самостійної діяльності, якості її здійснення, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети, виявляючи тим самим своє ставлення до конкретної діяльності та її результатів [3, с. 15].

Глибокий аналіз проблеми пізнавальної активності представлено у праці Т. Шамової. На її думку, у багатьох трактовках поняття авторами здійснювався однобічний підхід до його аналізу: пізнавальна активність розглядалась або як діяльність, або як риса особистості у відриві від діяльності. Використання їх у діалектичній єдності дозволяє сформулювати єдиний погляд на поняття сутності пізнавальної активності, яку необхідно розглядати і як мету діяльності, і як засіб її досягнення, і як результат [9].

Заслугує на увагу визначення науковцями основних показників і рівнів пізнавальної активності. Так, Т. Шамова рівні пізнавальної активності, пов'язує, по-перше зі ставленням до навчання, яке виявляється в інтересі до змісту і самого процесу діяльності; по-друге, із прагненням засвоїти сутність явищ і оволодіти способами діяльності; по-третє, показником, що характеризує рівень пізнавальної активності, є мобілізація морально-вольових зусиль на досягнення мети навчання. Спираючись на ці показники, Т. Шамова визначає три рівні пізнавальної активності: відтворювальна, інтерпретуюча, творча активність [9, с. 52].

На думку В. Лозової, для визначення критеріїв активності необхідно врахувати: 1. Види діяльності (пізнавальна, трудова, суспільна, ігрова), які визначають специфіку виявлення активності. 2. Волевольові зусилля особистості в досягненні мети, що дає змогу вести мову про активність потенціальну і реалізовану. 3. Характер діяльності суб'єкта, тобто чому він віддає перевагу – ініціативі, самостійності, творчості чи відтворенню, копіюванню. 4. Стійкість, всебічність, тривалість, динаміку вияву активності. Ці фактори дали змогу вченій визначити наступні види і показники пізнавальної активності: потенційна активність і реалізована активність, що включає репродуктивну, реконструктивну, творчу активність. Виконавська, реконструктивна, творча активність у залежності від стійкості може бути: ситуативною та постійною. Ступінь активності визначає уміння суб'єкта максимізувати пізнавальні дії в тому чи іншому виді активності. Все це дозволило автору дійти висновку, що ідеальна модель активності особистості передбачає всебічність, стійкість, творчий характер виявлення на основі позитивної мотивації [3, с. 30-33].

У дослідженнях, присвячених вивченню пізнавальної активності дітей дошкільного віку, можна виділити різні підходи до розуміння означеного поняття: як якість особистості, пов'язану з допитливістю (Л. Проколенко), як пізнавальні здібності (О. Проскура), як розвиток мислення (В. Котирло), як пізнавальна потреба (С. Ладивір) тощо. На думку Л. Венгера, основною особливістю дошкільного віку є перевага образних форм пізнання дійсності – сприймання, мислення, уяви. Саме для їх формування цей вік створює оптимальні можливості, у цьому і полягає його основний вклад у загальний процес розвитку пізнавальної діяльності. Відповідно основним завданням розумового виховання дошкільника є стимулювання і збагачення образних форм пізнавальної діяльності [5].

У сучасних дослідженнях (О. Брежнева, Л. Буркова, О. Кононко, С. Ладивір, І. Литвиненко, Б. Мухацька, Т. Ткачук та ін.) означене положення набуває подальшого розвитку. Дослідниками підкреслюється необхідність орієнтації процесу пізнавальної діяльності на розвиток образних форм пізнання світу через дитячі види діяльності, тобто збагачення й максимальне розгортання тих ціннісних якостей, щодо яких дитяча природа найбільш сприятлива.

Проблема оптимізації пізнавальної діяльності, організації ефективного керівництва нею набуває особливого значення як для особистісного

розвитку дошкільників загалом, так і для інтелектуального розвитку. Пізнавальна діяльність завжди стимулюється пізнавальною активністю, яка розглядається як стан готовності до пізнавальної діяльності.

У дослідженнях з проблеми розвитку пізнавальної активності дошкільників науковцями підкреслюються різні її аспекти. Зокрема, Т. Ткачук розглядає пізнавальну активність як самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею у конкретних ситуаціях [8]. С. Кулачківська та С. Ладивір визначають пізнавальну активність як якісну ознаку діяльності дитини дошкільного віку, властивість самої особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності [2].

На думку Б. Мухацької, пізнавальна активність – це така, в якій дитина виступає як суб'єкт, який створює свій досвід до певної міри самостійно, але водночас вона є реципієнтом зовнішніх впливів, і зауважує, що стимулюючи дії дорослих, можна модифікувати поведінку дитини, що стає передумовою для формування у неї нових знань та умінь [4]. А. Андрасян розвиток пізнавальної активності розглядає як процес збагачення, розширення і поглиблення сфери предметів, що пізнає дитина, на які спрямована її активність [1]. В. Суржанська зазначає, що пізнавальна активність дітей дошкільного віку – це така активність, яка формується і розвивається на базі пізнавальної потреби у різних видах діяльності, забезпечує формування цілісного уявлення про оточуючий світ і характеризується наявною пізнавальною орієнтацією дошкільника, ініціативою, самостійністю дитини, інтересом та оригінальністю [7].

Зауважимо, що означені визначення доповнюють один одного, глибше розкриваючи сутність пізнавальної активності й специфіку її проявів у дітей дошкільного віку. За результатами вивчення проблеми можна визначити основні риси пізнавальної активності дітей:

- пізнавальна активність визначається як стан, що передує діяльності й породжує її, як міра діяльності, як риса, якість особистості, як умова розвитку та результат виховання;

- пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності;

Пізнавальна активність дитини з віком змінюється, стає більш цілеспрямованою, проте має

чіткі прояви. Так, С. Ладивір основними показниками пізнавальної активності вважає наступні: увага та особливий інтерес до предмета; емоційне ставлення до предмета (подив, нерозуміння, заклопотаність, тобто розмаїття емоцій, викликаних предметом); дії, спрямовані на детальніше розпізнавання предмета, усвідомлення його функціонального призначення; загальна кількість таких дій як показник інтенсивності обстеження та якісна характеристика дій, їх різноманітність, заміна одних дій іншими, паузи, пов'язані з роздумами про предмет; постійний інтерес до предмета, навіть за його відсутності [2].

Урахування означених теоретичних положень є основою для успішного здійснення педагогічного керівництва пізнавальною діяльністю дітей, створення умов для розвитку пізнавальної активності, сприяння загальному саморозвитку дошкільника. За результатами вивчення наукових джерел та аналізу практичного досвіду визначимо основні напрями формування пізнавальної активності дошкільників:

- залучення дітей до різних форм дослідницької, пошукової діяльності;

- збагачення змісту специфічно дитячих форм діяльності (ігрової, зображувальної, рухової, практичної, діяльності спілкування);

- цілеспрямований розвиток сприймання як початкового етапу образного пізнання дійсності через включення різних аналізаторів для дослідження властивостей предмета;

- поєднання пізнавальної діяльності на заняттях (в організованих формах діяльності), різноманітних нерегламентованих видів дитячої діяльності та самостійної пізнавальної діяльності;

- забезпечення особистісної активності дошкільників у навчально-пізнавальному процесі;

- індивідуалізація взаємодії педагога з дітьми відповідно до рівнів пізнавальної активності;

- створення розвивального середовища, яке сприяє формуванню у дошкільників допитливості, пізнавального інтересу, ініціативи, творчого мислення, самостійності пізнання тощо.

Висновки. Проблема формування пізнавальної активності старших дошкільників є актуальною у сучасному громадянському суспільстві, яке потребує активної, ініціативної, всебічно розвиненої, творчої, особистості. Визначені особливості пізнавальної активності дітей дошкільного віку перебувають на рівні становлення і в подальшому стають міцним підґрунтям для розвитку пізнання у процесі майбутньої життєдіяльності. Подальшого дослідження потребують питання підготовки вихователя до здійснення педагогічного керівництва процесом формування пізнавальної активності дошкільників у різних видах діяльності.

Список літератури:

1. Андрасян А. Л. Музично-дидактичні ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку з вадами зору: автореф. дис. ... канд. пед. наук / ПДПУ (м. Одеса) імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2004. 21 с.
2. Ладивір С. Пізнавальна активність старших дошкільнят: індивідуальні особливості. Дошкільне виховання. 2006. № 11. С. 3-6.
3. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. Х.: «ОВС», 2000. 164 с.
4. Мухацька Б. Стимулювання пізнавальної активності дітей у дитячому садку: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. К., 2001. 41 с.
5. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника / под ред. Л. В. Венгера. К.: Рад. шк., 1985. 128 с.
6. Психологический словарь / авт.-сост. Копорулина В. Н., Смирнова М. Н., Гордеева Н. О. Ростов н/Д.: Феникс, 2004. 640 с.
7. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формування пізнавальної активності старших дошкільників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України. К., 2004. 19 с.
8. Ткачук Т. А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. К., 2004. 23 с.
9. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. М.: Педагогика, 1982. 208 с.

Садовая Т.А., Рудакова А.А.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В статье доказана роль активности в становлении и развитии личности. По результатам изучения научно-методических источников исследуется и обосновывается сущность познавательной активности личности. Освещаются различные подходы к трактовке понятия «познавательная активность» в психологических и педагогических науках. Раскрываются особенности формирования и проявления познавательной активности у детей дошкольного возраста. Определяются основные черты, компоненты, уровни и направления формирования познавательной активности дошкольников.

Ключевые слова: активность, познавательная активность, познавательная деятельность, компоненты познавательной активности, показатели познавательной активности.

Sadova T.A., Rudakova A.O.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

COGNITIVE ACTIVITY FORMATION OF PRESCHOOL AGE CHILDREN AS PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary

The article proves the role of activity in the formation and development of personality. Based on the results of studying scientific and methodological sources is investigated and justified by the essence of the person's cognitive activity. Various approaches to the interpretation of «cognitive activity» concept in the psychological and pedagogical sciences are described. The peculiarities of the formation and cognitive activity manifestation in preschool age children. Define the main features, components, levels, and directions of cognitive activity formation of preschool age children.

Keywords: activity, cognitive activity, the cognitive activity components, indicators of cognitive activity.